

ZOFIA BRZOZOWSKA*

**STARORUSKIE SŁOWO O MĄDROŚCI
PRZYPISYWANE CYRYLOWI Z TUROWA
(EDYCJA I PRZEKŁAD)****

THE OLD-RUSSIAN WORD OF WISDOM ASSIGNED
TO CYRIL OF TUROV (EDITION AND TRANSLATION)

Abstract: The Word of Wisdom is a relatively small-sized relic of medieval eastern Slavic literature from what is certainly the oldest period of its existence, i.e. from before the Mongol invasion of Rus. It is attributed usually to Cyril of Turov (who died before 1182), one of the greatest writers of the Old Russian period. The oldest manuscript containing the full text of the Word of Wisdom is the parchment code from the thirteenth century, which is currently stored in the collections of the National Library of Russia in Saint Petersburg. A small fragment of the Word of Wisdom was also written on a birch bark document, found in its entirety in Torzhok near Novgorod the Great. This relic is usually dated to the years 1170-1190.

Keywords: Cyril of Turov, Old Russian literature, Sophia – Divine Wisdom, Novgorod the Great.

Słowo o mądrości jest stosunkowo niewielkich rozmiarów zabytkiem średniowiecznej literatury wschodniosłowiańskiej, powstałym z całą pewnością w najstarszym okresie jej istnienia, tj. przed najazdem Mongołów na Ruś. W literaturze przedmiotu przypisuje się je zazwyczaj Cyrylowi Turowskiemu (zm. przed 1182 r.), jednemu z najwybitniejszych twórców doby staroruskiej¹. Za

* Katedra Filologii Słowiańskiej, Uniwersytet Łódzki, ul. Pomorska 171/173, 90-236 Łódź.

** Niniejszy artykuł powstał w ramach projektu sfinansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki, przyznanych na podstawie decyzji nr DEC-2011/03/N/HS2/00890 (*Sophia – upersonifikowana Mądrość Boża. Dzieje wyobrażeń w kręgu kultury bizantyjsko-słowiańskiej*).

¹ Na język polski zostały dotąd przetłumaczone m.in. następujące teksty autorstwa Cyryla z Turowa: *Kiryła Mnicha słowo o duszy ludzkiej i o ciele*, tłum. A. Kamińska, „W drodze” 4, 1976, nr 1(29), s. 98-99; *Słowo Kiryła Turowskiego na Niedzielę Przewodnią*, tłum. A. Kamińska, „W drodze” 4, 1976, nr 4(32), s. 95-98; Cyryl Turowski, *Homilie paschalne*, tłum. W. Hryniewicz, Opole 1992; Cyryl Turowski, *Słowo na Wniebowstąpienie Pańskie*, tłum. W. Hryniewicz, w: J. Łabyncew, Ł. Szczawińska, *W mieście zwanym Zabłudowem*, tłum. M. Hajduk, Białystok 1995, s. 83-88; Mnich Cyryl, *Przypowieść o duszy i ciele*, w: *Słowo o Bogu i człowieku. Myśl religijna Słowian Wschodnich doby staroruskiej*, ed. R. Łużny, Kraków 1995, s. 91-105; Kyryło Turowski, *Placz Bogarodzicy, Lament Józefa Arimatejskiego, Słowo na Niedzielę Przewodnią* (tłum. W. Mokry), *Słowo o duszy ludzkiej i ciele* (tłum. A. Kamińska), w: *Od Ilariona do Skowrody*.

atrybucją tą zdaje się przemawiać przede wszystkim tradycja rękopiśmienna – większość zachowanych do naszych dni odpisów *Słowa* sąsiaduje w obrębie kodeksów z innymi tekstami pióra biskupa Turowa². Badacze powątpiewający w autorstwo Cyryla wskazują natomiast na fakt, iż omawiany zabytek pod względem stylistycznym znacznie odbiega od innych utworów, zaliczanych do jego spuścizny³.

W literaturze przedmiotu wymienia się kilka odpisów interesującego nas tu zabytku. Najstarszym rękopisem, zawierającym pełny tekst *Słowa*, jest zapewne kodeks pergaminowy z XIII w., aktualnie przechowywany w zbiorach Rosyjskiej Biblioteki Narodowej w St. Petersburgu (РНБ, собр. Толстова, F.n.I.39, fol. 48-49'). *Słowo o mądrości (Слово о Премудрости. Притча)* zdaje się tu zamykać swoistą antologię twórczości Cyryla z Turowa (ostatni, dziewiąty tekst), poprzedzając jednocześnie kilka utworów autorstwa innych osób⁴. Spośród późniejszych odpisów omawianego zabytku warto wymienić zwłaszcza:

- *Izmaragd*, tj. rękopis typu *miscellanea*, zawierający wybór tekstów moralistycznych, pochodzący z XIV w. (РГБ, Рум. Муз. № 186, fol. 83-85: **Слово стхъ о цъ о наказаньи**)⁵;
- dwa *Izmaragdy* z biblioteki Monasteru Sołowieckiego, datowane na XV-XVI w. (РНБ, Солов. собр. № 359/270, fol. 63-64' oraz РНБ, Солов. собр. № 361 (?), fol. 65'-67')⁶;
- *Zlatoust*, tj. rękopis typu *miscellanea*, na którego treść składają się utwory autorstwa Jana Chryzostoma lub też teksty tradycyjnie mu przypisywane, pochodzący z XVI w. (ГИМ, собр. Уварова № 111, собр. Царского № 179, fol. 415-416': **В няю л г-ю пооручение нѣкоего чл ка вѣрна к д ховному**

Antologia poezji ukraińskiej XI-XVIII w., ed. W. Mokry, Kraków 1996 (niniejsze dane bibliograficzne podają za: A. Kawecka, I. Petrov, M. Skowronek, *Z problematyki przekładu starej literatury kręgu Slavia Orthodoxa na język polski*, cz. 1, „Krakowsko-Wileńskie Studia Slawistyczne” 4, 2009, s. 247-273; cz. 4, „Krakowsko-Wileńskie Studia Slawistyczne” 6, 2011, s. 309-325; M. Skowronek, *O przekładach piśmiennictwa cerkiewnosłowińskiego autorstwa prof. Ryszarda Łuźnego na tle innych polskich publikacji tego typu*, „Roczniki Humanistyczne” 61, 2013, s. 117-135). Omówienie biografii i twórczości biskupa Turowa – wraz z wyborem cytatów z jego pism w przekładzie na język polski – znajdzie Czytelnik w monografii: W. Hryniewicz, *Staroruska teologia paschalna w świetle pism św. Cyryla Turowskiego*, Warszawa 1993.

² G. Podskalsky, *Chrześcijaństwo i literatura teologiczna na Rusi Kijowskiej (988-1237)*, tłum. J. Zychowicz, Kraków 2000, s. 147.

³ Д.Г. Гумилевский, *Обзор русской духовной литературы 862-1863*, Санкт-Петербург 2009 [репринтное издание 1884 г.], s. 36.

⁴ К. Калайдович, *Памятники российской словесности XII в.*, Москва 1821, s. XXVII; А.А. Мельникаў, *Кірыл, епіскап Тураўскі. Жыццё, спадчына, светапогляд*, Мінск 1997, s. 444.

⁵ *Рукописи графа А.С. Уварова*, ed. М.И. Сухомлинов, vol. 2, Санкт-Петербург 1858, s. 105-108, 157; А.С. Архангельский, *Творения Отцов Церкви в древнерусской письменности. Извлечения из рукописей и опыты историко-литературных изучений*, vol. 4, Казань 1890, s. 153-157.

⁶ А.С. Архангельский, *op. cit.*, s. 154, 156.

братоу. ☩сеєе начатокъ мѡудрости и всѣмъ притчамъ книжнымъ. Бл гост-
ловн, ☩че⁷.

Niewielki fragment *Słowa o mądrości* został również odczytany na gramocie na korze brzozonej, odnalezionej w całościowej postaci w Torzku pod Nowogrodem Wielkim (Торж. 17). Zabytek ten datuje się zazwyczaj na lata 70.-90. XII w., można zatem przypuszczać, iż jest on jednym z najwcześniejszych odpisów omawianego utworu, powstałym jeszcze za życia Cyryla z Turowa lub też rychło po jego śmierci⁸. Warto też odnotować, że *Słowo* można uznać za jeden z nielicznych staroruskich tekstów literackich, utrwalonych na korze brzozonej. Większość gramot tego rodzaju zawiera bowiem teksty użytkowe, np. spisy, notatki handlowe i listy prywatne. Autor gramoty o sygnaturze Торж. 17 przepisał wiernie z utworu biskupa Turowa listę przywar i grzechów ludzkich, dokonując tylko jednej interesującej zmiany: w miejsce wróżbiarstwa (вълхвованія) podstawił trucicielstwo i rozpustę (отравя блѡудн).

Słowo o mądrości autorstwa Cyryla Turowskiego jest jednym z najstarszych zabytków piśmiennictwa obszaru *Slavia Orthodoxa*, podejmujących problematykę sapiencjalną. W przeciwieństwie do korpusu staro-cerkiewno-słowiańskich tekstów hagiograficznych i hymnograficznych, dedykowanych św. św. Konstantynowi-Cyrylowi i Metodemu, powstałych w IX-XII w.⁹, interesujący nas tu utwór nie zawiera jednak odniesień do upersonifikowanej Mądrości Bożej, *Sofii* – motywu, mającego swe źródła w trzech księgach Starego Testamentu: Przysłów, Mądrości Syracha i Mądrości [Salomona]. Autora *Słowa* interesuje mądrość rozumiana jako pojęcie abstrakcyjne: cnota, do której osiągnięcia powinien dążyć człowiek. Poetyka charakterystyczna dla tradycji starotestamentowej pobrzmiewa zatem w analizowanym utworze tylko w kilku stwierdzeniach. *Passus* o Ojcu, który „został zrodzony przez Swojego Ojca przed wszystkimi wiekami” (ся Отецъ родилъ отъ Своего Отца преже всѣхъ вѣкѣхъ), bazuje z całą pewnością m.in. na wersecie Prz 8, 25, w którym upostaciowiona Mądrość Boża (identyfikowana przez wschodnią tradycję patrystyczną z Chrystusem) mówi o sobie: „przed pagórkami zostałam zrodzona”¹⁰. Wprowadzenie do dyskursu pary przeciwstawnych sobie personifika-

⁷ П.М. Строев, *Рукописи славянские и российские, принадлежащие почетному гражданину и Археологической Комиссии корреспонденту Ивану Никитичу Царскому*, Москва 1848, s. 132, 143; *Рукописи графа А.С. Уварова...*, s. 105-108, 157.

⁸ А.А. Зализняк, *Древненовгородский диалект*, Москва 2004, s. 464-466.

⁹ Na temat odniesień do *Sofii* – upersonifikowanej Mądrości Bożej w cyklu cyrylo-metodejskim vide: Д. Чешмеджиев, *София – Премъдрост Божия в кирило-методиевския агиографски цикл*, „Palaeobulgarica” 23, 1999, s. 67-79; i dem, *София – Премудростъ Божия в кирило-методиевском агиографическом цикле*, „Bulgarian historical Review” 28, 2000, s. 20-33.

¹⁰ W najstarszym słowiańskim paremijniku, tj. księdze liturgicznej zawierającej wybór czytań ze Starego Testamentu, datowanym na przełom XII i XIII w. i reprezentującym bułgarską redakcję języka staro-cerkiewno-słowiańskiego, przechowywanym obecnie w Rosyjskiej Bibliotece Państwowej w Moskwie (РГБ, Григ. № 2, М. 1685), niniejszy fragment ma następującą postać: прѣжде всѣхъ хъльнъ рождаетъ мѡдъ (fol. 103/33-34). З. Р и б а р о в а, З. Х а у п т о в а, *Григоровичев паримејник. Текст со критички апарат*, Скопје 1998, s. 411, 436.

cji: matki-pokory i macochy-pychy również zdaje się nawiązywać do dziewiątego rozdziału Księgi Przysłów, zbudowanego na opozycji dwóch kobiecych obrazów: Pani Mądrości i Pani Głupoty.

Interesującym faktem jest również zamieszczenie fragmentu *Słowa o mądrości* na wspomnianej gramocie, spisanej na korze brzoźowej. Być może mamy tu do czynienia ze świadectwem wzrostu zainteresowania tematyką sapiencjalną w środowisku intelektualnym Nowogrodu Wielkiego u schyłku XII wieku. Warto zauważyć, że już od drugiej połowy tego stulecia w republice nad Wołchowem funkcjonowało przekonanie, iż arcybiskup nowogrodzki jest dostojnikiem, którego wybór należy pozostawić jedynie Bogu i patronce katedralnego soboru – Mądrości Bożej. Na przełomie XII i XIII w. upowszechniło się natomiast w kulturze północnoruskiej wyobrażenie o *Sofii* jako o opiekunce Nowogrodu Wielkiego, interweniującej w losy ośrodka i jego mieszkańców¹¹.

Wymowa ideowa *Słowa*, a zwłaszcza bazujące na poglądach Jana Chryzostoma zalecenia, że człowiek powinien skoncentrować się raczej na wypracowywaniu w sobie cnoty pokory niż pozyskiwaniu mądrości, wywarły olbrzymi wpływ na kulturę wschodniosłowiańską późniejszego okresu. Dość wspomnieć, iż otwierająca omawiany utwór konstatacja weszła z czasem do kanonu powiedzeń rosyjskich (*He uici mýdrocti, uici krotocmu!*). Przekonanie to nie było jednak w stanie wyrugować z piśmiennictwa ruskiego innego motywu, odwołującego się do sceny ze starotestamentowej Księgi Przysłów (Prz 9, 1-6), w której uosobiona *Sofia* zachęca ludzi do poszukiwania jej słowami: „pożądajcie mądrości” (*възыцате мѣдростѣ*)¹².

Wątek poszukiwania prawdziwej Mądrości Bożej pojawia się m.in. na kartach wielu staroruskich utworów, poświęconych księżnie kijowskiej Oldze i kwestii przyjęcia przez nią chrztu w Konstantynopolu. *Powieść minionych lat* porównuje tę władczynię do biblijnej królowej Saby¹³. Żywot prologowy św. Olgi (południowosłowiański), spisany w XII-XIII w., otwiera natomiast efektowna konstatacja: „błogosławiona Olga, porzuciwszy helleńskie złe błędy [swoich] ojców, a nawet diabelskie, i przyjąwszy mądrość Heleny [tj. cesarzowej Heleny, matki

¹¹ Г.П. Федотов, *Республика Святой Софии*, „Народная правда” 11-12, 1950, s. 30; Д.С. Лихачев, *Новгород Великий. Очерк истории культуры Новгорода XI-XVII вв.*, Москва 1959, s. 24; K. Zernack, *Die burgstädtischen Volksversammlungen bei den Ost- und Westslaven. Studien zur verfassungs-geschichtlichen Bedeutung des Veče*, Wiesbaden 1967, s. 151; J. Leuschner, *Novgorod. Untersuchungen zu einigen Fragen seiner Verfassungs- und Bevölkerungsstruktur*, Berlin 1980, s. 125; А.С. Хорошев, *Софийский патронат по Новгородской первой летописи*, „Новгород и Новгородская Земля. История и археология” 11, 1997, s. 209-210; С.Л. Halperin, *Novgorod and the „Novgorodian land”*, „Cahiers du Monde russe” 40, 1999, s. 353, 361; О.В. Кузьмина, *Республика Святой Софии*, Москва 2008, s. 53, 136; В.Л. Янин, *Очерки истории средневекового Новгорода*, Москва 2008, s. 54; В. Тулупов, *Русь Новгородская*, Москва 2009, s. 85, 88, 90.

¹² З. Рибарова, З. Хауптова, op. cit., s. 134-135.

¹³ *Powieść minionych lat. Najstarsza kronika kijowska*, ed. F. Sielicki, Wrocław 2005, s. 55-56.

Konstantyna I Wielkiego – przyp. Z.B.], męską siłę, poszła do miasta Konstantyna” (Сын блженная Олга, иже ѡблѣши елннскѣа злѣа прѣблѣсть ѡчѣ, паче же дѣволѣ, и въземши Еленинѣ мѣдрѡ и мѣжскѣа крѣпость, иде въ Костандинь градѣ). Motyw ten obecny jest również w tekście żywotu obszernego Olgi, włączonego w obręb *Księgi stopni rodowodu carskiego* (ok. 1560 r.)¹⁴.

Staroruskie *Słowo o mądrości* było publikowane wielokrotnie na podstawie różnych odpisów zabytku: К. Калайдович, *Памятники российской словесности XII в.*, Москва 1821, s. 89-91 (РНБ, собр. Толстова, F.n.I.39, fol. 48-49’); И.И. Срезневский, *Новые списки поучений Кирилла Туровского*, „Известия Императорской Академии наук по отделению русского языка и словесности” 3, 1854, s. 371-372 (rękopis z XVI w.); *Рукописи графа А.С. Уварова*, ed. М.И. Сухомлинов, vol. 2, Санкт-Петербург 1858, s. 105-108 (РГБ, Рум. Муз. № 186, fol. 83-85 oraz ГИМ, собр. Уварова № 111, собр. Царского № 179, fol. 415-416’); А.С. Архангельский, *Творения Отцов Церкви в древнерусской письменности. Извлечения из рукописей и опыты историко-литературных изучений*, vol. 4, Казань 1890, s. 153-157 (РГБ, Рум. Муз. № 186, fol. 83-85; РНБ, Солов. собр. № 359/270, fol. 63-64’ oraz РНБ, Солов. собр. № 361 (?), fol. 65’-67’); *Слово о Премудрости (притча)*, „Крыніца” 1994, nr 1(7), s. 25-28 (tekst fragmentaryczny, nie wskazano odpisu); А.А. Мельнікаў, *Кірыл, епіскап Тураўскі. Жыццё, спадчына, светапогляд*, Мінск 1997 [reedycja: Мінск 2000], s. 443-444 (РНБ, собр. Толстова, F.n.I.39, fol. 48-49’); А.А. Зализняк, *Древненовгородский диалект*, Москва 2004, s. 464-466 (gramota Торж. 17); В.Г. Брюсова, *София Премудрость Божия в древнерусской литературе и искусстве*, Москва 2006, s. 55-57 (przedruk za edycjami z roku 1821 i 1858).

ТЕКСТ ŹRÓDŁA W ORYGINALE STARORUSKIM

Tekst według rękopisu z XIII w. (РНБ, собр. Толстова, F.n.I.39, fol. 48-49’), przedrukowany za: К. Калайдович, *Памятники российской словесности XII в.*, Москва 1821, s. 89-91 oraz А.А. Мельнікаў, *Кірыл, епіскап Тураўскі. Жыццё, спадчына, светапогляд*, Мінск 1997, s. 443-444.

¹⁴ Polski przekład utworów hagiograficznych dedykowanych księżnej Oldze (wraz z tekstem oryginalnym) znajdzie Czytelnik w pracy: Z. Brzozowska, *Święta księżna kijowska Olga. Wybór tekstów źródłowych*, Łódź 2014.

СЛОВО О ПРЕМУДРОСТИ. ПРИТЧА

(fol. 48) Первое, брате, коея мудрости ищеш? Господъ рече: Луче есть искати кротости, нежели мудрости. Кротость бо есть мати мудрости, и разуму, и помыслу благоу, и всѣмъ добрымъ дѣломъ. Да аще обрящеш первое матерь, тогда мати дѣти къ себѣ привавить, и тебѣ будутъ братья; съ тоюже братьею обрящеши себѣ Отца, тоже ся Отець родилъ отъ Своего Отца преже всѣхъ вѣкъ и паки пришедъ въ послѣдняя лѣта, насъ породилъ святымъ крещениемъ и вѣрою сыны себѣ створи, и облече ны въ чистыя и красныя одежда. Да аще будемъ разгнѣвали Отца, искалявшя одежда крестыныя; ты же ми рци: кая искаляхомъ?, и азъ ти отвѣщаю: отгнахомъ отъ себе матерь, а мачеху прияхомъ, ейже имя величанье. Дѣти же || (fol. 48') ея суть: гордость, непокорение, прекословье, презорство, хула, клевета, зломысль, гнѣвъ, вражда, пьянство, игры неприязнины и всякая злоба. Да аще хоцеши матерю ся лишити, а мачеху любити и ея дѣти, то съ тѣми обрящеши себѣ гордаго дьявола, вязящаго въ тмѣ кромѣшнѣй и въ огни негасимѣмъ, идѣже и ты будеши привязанъ съ нимъ. Ище не отженеш отъ себе мачехы и ея дѣтей, то не примеши матерю съ дѣтми ея, то будетъ ти послѣдняя горша первыхъ. Ты же ми рци: како могу пряти матерь, а отца разгнѣвиевъ, а порты хрестыныя искаляевъ? — Язъ же тя, брате, научю: порты искаляныя измый, и тогда тя приметъ отецъ и начнетъ тя любити паче первыя любве. Порты же суть крещение, вѣра, а калъ — клевета, хула, осуженье, гнѣвъ, || (fol. 49) прекословье, сваръ, бой, зависть, вражда, злупоминанье, непокорение, злосердие, зли помысли, смѣхотворение и вся игры вѣсовьскыя, таже паки запоиство, рѣзонманье, грабленье, разбой, татва, душегубство, потвори, поклепъ, вълхвованія, чародѣянія, прелюбодѣянья и всяка злоба; всего же того горѣе есть гордость, и еже есть всему толму мати. Ище приму матерь, реченую кротость, то чимъ могу искаляныя порты омыть? И азъ тя научю: омыеши страхомъ Божиимъ, и вѣрою чистою, и смѣреніемъ, покаяніемъ и молитвою, слезами и постомъ, поклономъ и милостынею, и любовію къ всѣмъ, миръ, въздержанье, терпѣнье, послушаніе добраго учения, покоренье, вѣдѣнье, трезвествомъ и всѣми добрыми дѣлы. Паче же всего того луче есть || (fol. 49') кротость добрая, еже есть всему добру мати. Да аще будеши послушавъ и ѹнякчиши землю сердечную и примеши малое сѣмя и расподиши въ себѣ много спасенаго жита, яко будетъ немочи въ душевнѣмъ дому всего того положить, нъ инѣмъ будеши раздавая требующимъ тогоже: первое — притчамъ разрѣшеніе книжнимъ, потомъ — неразумнымъ словомъ разрѣшеніе и всему Писанью толкованье; таже, аще хоцеши, недовѣдомомъ числомъ съчтанья, таже обилья тѣлеснѣй корми и здоровья, таже будущаго вѣка. Се есть спасеное жито, егоже, рече, очи не видѣста, ни уши слышаста и на сердце чловѣкѣ не взиде, еже ѹготова Богъ любящимъ Его, о Христѣ Ісусѣ Господѣ нашемъ, Емуже слава въ вѣкы!

PRZEKŁAD POLSKI
SŁOWO O MĄDROŚCI. PRZYPOWIEŚĆ

(fol. 48) Po pierwsze, bracie, jakiej mądrości poszukujesz? Pan rzekł: „Lepiej jest szukać pokory aniżeli mądrości. Pokora jest bowiem matką mądrości, rozumu, szlachetnych zamysłów i wszelkich dobrych uczynków”¹⁵. A jeśli wpieryw odnajdziesz matkę, wtedy matka dzieci ku sobie przywoła i staną się [one] twoimi braćmi. Z tym zaś rodzeństwem znajdziesz sobie Ojca, który to Ojciec został zrodzony przez Swojego Ojca przed wszystkimi wiekami¹⁶, a przyszedłszy znów w ostatnich latach, zrodził nas w chrzcie świętym i uczynił nas swoimi synami w wierze, i przydział nas w czyste i piękne szaty. A jeśli byśmy rozgniewali Ojca, zabłociwszy szaty chrzcielne, spytaj mnie, jak zabłociliśmy, i ja ci odpowiem: odpędziliśmy od siebie matkę i przyjęliśmy [do siebie] macochę, której na imię pycha. Jej dziećmi (fol. 48’) są zaś: duma, niepokorność, sprzeciw, wyniosłość, bluźnierstwo, oszczerstwo, złe zamierzenia, gniew, nieprzyjaźń, pijaństwo, zabawy diabelskie i wszelakie zło. A jeśli chcesz utracić matkę i kochać macochę wraz z jej dziećmi, to z nimi odnajdziesz dla siebie pysznego diabła, grzęznącego w ciemności obcej i w ogniu niegasnącym, w którym i ty zostaniesz pogrążony wraz z nim¹⁷. Jeśli nie przegonisz od siebie macochy i jej dzieci, to nie przyjmiesz matki z jej dziećmi i to, co ostatnie, będzie dla ciebie gorsze od wcześniejszego¹⁸. Ty zaś mi powiedz: jakżeż mogę przyjąć matkę, rozgniewawszy ojca i zabłociwszy szaty chrzcielne? Pouczę cię, bracie: wypierz zabłocone szaty, a wtedy przyjmie cię ojciec i zacznie cię kochać więcej niż wcześniej miłował¹⁹. Szaty zaś to chrzest i wiara, a błoto – oszczerstwo, bluźnierstwo, osądzenie, gniew (fol. 49), sprzeciw, kłótnia, walka, zazdrość, nieprzyjaźń, mściwość, niepokorność, złość, złe zamysły, błazeństwo i wszystkie zabawy diabelskie, a więcej też – alkoholizm, lichwa, grabież, rozbój, kradzież, zabójstwo, czary, pomówienie, wróżbiarstwo, czarodziejstwo, cudzołóstwo i wszelkie zło. Od nich wszystkich gorsza jest jednak duma, która jest matką tego wszystkiego. Jeśli przyjmę matkę, rzeczoną pokorę, to czym mogę obmyć zabłocone szaty? Ja cię pouczę: umyjesz bojaźnią Bożą i szczerą wiarą, i pokornością, skrucą i modlitwą, łzami i postem, pokłonem i jałmużną, i miłością dla wszystkich, pokojem, wstrzeмиęźliwością, cierpliwością, posłuszeństwem [wobec] dobrego nauczania, uległością, czuwaniem, trzeźwością i wszelkimi dobrymi uczynkami. Od tego wszystkiego lepsza jest (fol. 49’) dobra pokora, która jest matką wszelkiego dobra. Jeśli będziesz posłuszny i zmiękczysz głębę [swego] serca i przyjmiesz małe

¹⁵ Cyryl z Turowa odwołuje się tu nie tyle do Pisma Św., ile do myśli Jana Chryzostoma wyrażonej w jednej z jego homilii. Iohannes Chrysostomus, *In Matthaicum homil. XLVI a. XLVII*, 3, PG 58, col. 485.

¹⁶ Por. Prz 8, 22-25.

¹⁷ Por. Rz 2, 5-9.

¹⁸ Mt 12, 45; 2 P 2, 20.

¹⁹ Por. Łk 15, 11-32.

nasienie i rozrodzisz w sobie tak wiele zbawczego żyta, że będzie niemożliwym złożyć to wszystko w [jednym] domu duchowym, to innym będziesz rozdawać, potrzebującym tego: najpierw – rozstrzygnięcie przypowieści książkowych, potem – objaśnienie słów niezrozumiałych i komentarz do całego Pisma; także – jeśli zechcesz – połączenia niedostępnych poznaniu liczb, także obfitość [nauki o] pokarmie dla ciała i zdrowiu oraz o wieku przyszłym. Oto jest zbawcze żyto, którego, jak powiedziano, oczy nie widziały ani uszy nie słyszały i serce człowieka nie pojęło, a które przygotował Bóg dla kochających Go²⁰, w Chrystusie Jezusie Panu naszym, któremu chwała na wieki!

Gramota na korze brzozowej z fragmentem *Słowa o mądrości*

Tekst według gramoty Торж. 17, datowanej na lata 70-90. XII w., przedrukowany za: А.А. Зализняк, *Древненовгородский диалект*, Москва 2004, s. 464-466.

**МАЦЕШИНИ ЖЕ ДЕТИ СЕ СОУТЕ ГОРДОСТЕ : НЕПОКОРЕНИЕ :
 ПРЕКОСЛОВЕЕ : ПРЕЗОРЕБЕО : ХОУЛЯ : КЕБЕТА : ЗЛОМЫСЛАНЕ : ГЛЕБО
 : БРАЖДЯ : ПЕАНЕБЕО : ИГРЫ НЕПРИАЗНИНЫ И ЕСАКЛАА ЗЛОБЕ :
 Я КИЛО ЕСТЕ КЛЕБЕТА . ХОУЛЯ . ГНЕВО ОСОУЖЕНИЕ ПРЕКОСЛОВЕЕ :
 СЕЯРО : БОИ : ЗАВИСТЕ : БРАЖДЯ ЗЛОПОМИНАНИЕ : НЕПОКОРЕНИЕ
 ЗЛОСЕРДЕЕ : ЗЛИИ ПОМЫСЛИ : СМЕХОТВОРЕНИЕ : И ЕСА ИГРЫ
 БЕГОВЕСКЫА : ТЯ ЖЕ ПАКЫ ЗАПОНЕО : РЕЗОИМАНИЕ : ГРАБЛЕНИЕ
 : РАЗБОИ : ТЯТЯ . Д ШЕГОУБЛЕНИЕ ПОТВОРИ ПОКЛЕПО ОТРАВА БЛОУДИ
 ПРЕЛЮБОДЕАНИЕ ЦАРОТВОРЕНИЕ**

Dziećmi macochy są: дума, niepokorność, sprzeciw, wyniosłość, bluźnierstwo, oszczerstwo, złe zamierzenia, gniew, nieprzyjaźń, pijaństwo, zabawy diabelskie i wszelakie zło; a błotem są: oszczerstwo, bluźnierstwo, gniew, osądzenie, sprzeciw, kłótnia, walka, zazdrość, nieprzyjaźń, mściwość, niepokorność, złość, złe zamysły, błazeństwo i wszystkie zabawy diabelskie, a więcej też – alkoholizm, lichwa, grabież, rozbój, kradzież, zabójstwo, czary, pomówienie, trucicielstwo, rozpusta, cudzołóstwo, czarodziejstwo.

²⁰ 1 Kor 2, 9.